

DE GOTLÄNDSKA RYSSARNA.

I Visby stadslag omtalas, att det under 1100-talet uppstod ”stor oenighet, mord och förräderi” p g a de många tungomål som talades i staden, och under 1200-talet har vi anledning att tro, att förutom tyskar och danskar¹, svenskar² och normmän³ funnits där. Ja, t o m en gotländsk köpman av engelskt ursprung dyker upp i en källa från 1250, Eswald⁴, vilken hade sålt pälsverk till det engelska hovet. Men var fanns ryssarna?

Att ryssar åtminstone besökt Visby vet vi av, att Nestorskrönikan 1130 berättar om sju ryska skepp som förlit på återväg från ”Goterna på andra sidan havet” och 1188 fick köpmän från Novgorod varor beslagtagna på Gotland⁵. Dessutom av, att man förmodligen hade två gårdar och en kyrka i staden⁶. Samma förhållande gällde för gotlänningarna i Novgorod⁷ och styrdes av ömsesidighetsprincipen. Anläggandet av gårdarna, kanske redan på 1000-talet, var naturligtvis en följd av att besökare behövde någonstans att bo. Men fanns det också ryska köpmän som bosatte sig i Visby? Fanns det släkter som etablerades, assimilerades och integrerades i Visbysamhället? I det följande ska några betraktelser förhoppningsvis kasta lite ljus över frågeställningen.

Ryssar i Visby.

Källäget för Visbys del är, genom frånvaron av bevarade dokument, synnerligen ogynnsamt. Visserligen finns några delar av gravstenar bevarade från det ryska Nikolajkapellet i staden⁸, men dessa är helt utan inskrifter. Men å andra sidan kan vi inte heller vara säkra på att stenarna legat över ryssar *bosatta* i Visby. Det kan ha varit gäster som avlidit där. Det första någotsånär trovärdiga inhemska vittnesmålet om rysk bosättning är det kors med kyrilliska bokstäver som hittats i en grav på S:t Clemens kyrkogård, och som omtalar att Nak (eller Tunak) begravts där⁹. Därtill har tydligen Ragnwald Susses hustru haft ryskt påbrå, då yngste sonen på sitt sigill har ryskt dopnamn, nämligen Juri¹⁰. Förutom dessa så omtalas 1305 10/11 ”Simone Ruske” från Gotland, vilken tydligtvis i partnerskap med Simon och Johannes Moppe förde törfisk, tran och getskinn, värt 45 pund 9 skilling, till Lynn i England¹¹, samt Iwan, gift med Ragna i 1300-talets mitt¹². Ryske har dock, först av Bugge¹³ och sedan av undertecknad, antagits ha varit en gotlänning som kallats ”Ryske” p g a omfattande Rysslandshandel. Tydligtvis har vi dock haft fel, och han har varit en borgare i Visby med ryskt påbrå. Intressanta detaljer framträder nämligen vid ett närmare studium av ryska pälshandlare i Riga. Nämligen i den sk ”Das Rigische Schuldbuch”.

Ryssar i Riga.

I den Rigiska skuldboken framträder ett inte litet antal ryssar verksamma i Riga. De mest framträdande är Ivan¹⁴, vilken en gång också framträder med sitt binamn, nämligen ”Buiafin”¹⁵. Vidare Dimitri¹⁶, J[o]achim¹⁷ och hans bror Chom¹⁸, Johannes Ryske¹⁹, Manoli²⁰, Peter²¹ (med tillnamnet Dolben¹⁵), Zmone²² med brodern Plucike²³, samt Vasili²⁴ och hans bror Jurie²⁵. Därtill finns ett antal inte fullt lika framträdande ryssar, som t ex Alex²⁶, Astaf²⁷, Cagripe²⁸, Caulem²⁹, Choder²⁷, Ferbil³⁰, Gaist³¹, Gastili³², Golovken³³, Jacob³⁴, Juwag³⁵, Kair³⁶, Paulus³⁷, Stefan³⁸ m fl. Bland dessa är det ofta svårt att säga vem som var hemmahörande i Riga eller inte. Särskilt en av de mindre framträdande är dock intressant ur gotländskt perspektiv, nämligen den som 1292 16/3, jämte Andreas från Kokenhausen, Cagripe och Stefan skulle lösa sin skuld om 1 skipund 2 lispund osmält vax till Rigaborgaren Conrad van Morum³⁹. Han kallas nämligen för ”Gotone”, gotlänningen.

Rysk-gotländska personliga förbindelser.

Andra förbindelser på gotländsk botten uppvisar också Dimitri, vilken 1302 jämte (Visbyborgaren) Bertold Bagge skulle lösa sin skuld om 6 mark silver till Rigaborgaren Tethard van Beveren⁴⁰. Vidare Johannes Ryske, vilken med Peter (Dolben) och (Visbyköpmännen) Oleifer d ä och Oleifer d y skulle lösa fyra skulder till Rigaborgare 1287⁴¹. Samme Peter och Oleifer d y hade också en skuld tillsammans att lösa 1291⁴² och dessutom en 1294, med (Visbyborgaren) Tideman Limborch⁴³. Johannes Ryske angav också, att en skuld som skulle lösas 1290 2/4 kunde komma att göras det av en Sigfrid Skinder⁴⁴, vilken Skinder kan ha varit Visbybo, då han är så lite framträdande.

Dessa förbindelser, 1) Goten - 3 ryssar, 2) Dimitri - Bertold Bagge, 3) Johannes Ryske - Oleifer, Oleifer, 4) Johannes Ryske - Sigfrid Skinder, 5) Peter Dolben - Oleifer, Oleifer och 6) Peter Dolben - Tideman Limborch, vittnar om ett samröre på ett plan som tangerar kompanjonsskapet. Dessutom står de i bjärt kontrast till avsaknaden av liknande förbindelser mellan ryssar och Rigaborgare. Sådana existerar inte alls. Dessutom rör alla, inklusive den med Tideman Limborch, förbindelser med Visbygotlänningar. Det framgår inte minst av en runinskrift från tidigt 1300-tal, från S:t Pers kyrka i Visby, vilken nämner en person ”AF TIINBBURGO”, vilket utan tvekan är fel för ”AF LIINBBURGO”⁴⁵. Särskilt intressant är dock förbindelsen mellan Johannes Ryske, Peter Dolben och Oleifer d y. Den sistnämnde uppträder nämligen 1303-1306 som gotländsk köpman i England, införandes bland annat röds⁴⁶ och han var 1320 svärfar till en Bernhard Rote av tysk tunga⁴⁷. Vi ser här uppenbarligen en förbindelse Ryssland - England över kompanjonsskapet mellan ryssar, visbygotlänningar och

tyskar. Vi har därtill också den tidigare omtalade förbindelsen mellan Simon Ryske och bröderna Simon och Johannes Moppe.

Men vad säger oss då dessa förbindelser mellan Visbygotlänningar och ryssar i Riga? Helt självklart förefaller det, att de nämnda Dimitri, Johannes Ryske och Peter Dolben har haft en stark bindning till Visby. Annars skulle de inte kunnat haft sina nära förbindelser med Visbyborna. Av det faktum att också Johannes Ryske även kallas Henneke Ryske⁴⁸, dvs med den tyska diminutivformen för Johannes, kan vi också dra slutsatsen, att han varit född på tyskspråkig botten. Troligen i Visby, varav hans förbindelser med Visbybor. Vi får därmed också anledning att koppla ihop honom med Simon Ryske i Visby och tro, att de andra ryssarna med gotländska partners själva varit födda i Visby eller haft nära släktingar där.

Den ryska "kolonin" i Visby.

Indirekt kan vi alltså se, att det i Visby under 1200-talet måste ha funnits ett skikt med inflyttade ryssar som bildat släkter där, och även knutit nära förbindelser med Visbybor. Företrädesvis då av gotländsk tunga, men även över gotlänningar med tyskar. Likt de tyska invandrarna har man också behållit starka band med ursprungsorterna och bildat partnerskap i nästa hemort, med anförvanter som inkommit till samma ort från ursprungsorten i Ryssland. Så som t ex Johannes Ryske och Ivan i Riga. Hur många de varit i Visby är dock omöjligt att säkert säga. Att döma av antalet i Riga, där de åtminstone varit ett femtontal aktiva män i 1200-talets slut, så måste de ha varit minst lika många i Visby. Sammantaget gör det en koloni där på kanske 150 personer, med familjer och tjänstefolk, vilket knappast torde vara tilltaget i överkant. Så småningom har de väl språkligt (och kyrkligt) inlemmats i Visbysamhället, vilket "Henneke" Ryske tydligt vittnar om. Gemensamt för de flesta av dem är också, att handeln med ryska skinn varit ett viktigt inslag i deras näring. I Riga så anges nämligen flera av dem för "Pellifex". I motsatt riktning kanske "Gotone" vittnar. Han skulle kunna tänkas vara en ättling till en gotlänning som bosatt sig på rysk botten. Till den ryska "kolonin" får man väl också räkna den Marfa, som jämte Christina benämns "vid torgen" och som avled i pesten 1350⁴⁹.

Släkten Pleskow.

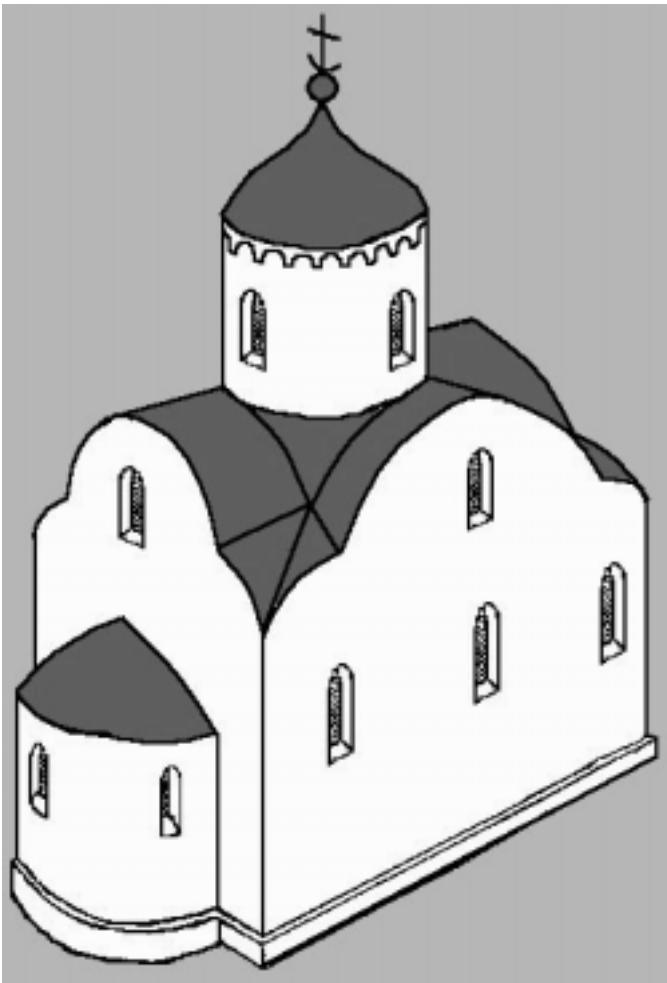
De här erhållna resultaten kastar också ett nytt ljus över en av Östersjöområdet absolut mest framträdande släkter under 1300-talet. Nämligen släkten *Pleskow*. Eftersom den tydligtvis i Visby ingått i den tyska halvan av rådet, och den senare förgrenat sig till Lübeck, har det antagits att den ska vara av tyskt ursprung⁵⁰ och ha haft sitt namn av handelsfärder på staden Pskow. Detta trots att Ratimor Pleskow år 1300 var hanseatisk köpman, då han berövades gods av novgoroder⁵¹ och såväl Sidil⁵² som Dobre⁵³ Pleskow är kända. Alla med ryska dopnamn. Själv har jag varit skeptisk till det tyska ursprunget⁵⁴, men då förekomsten av rysk bosättning i Visby hittills helt lyst med sin frånvaro i forskningen har jag försiktigt antagit att ursprunget för familjen Pleskow skulle ha varit gotländskt, utifrån ett gutniskt-ryskt äktenskap. Nu finns dock inte längre någon anledning att tvivla på det rent ryska ursprunget för familjen. Allrahelst som man också i det ursprungliga Pleskow-vapnet har ett "rysshuvud" som vapenbild⁵⁵. Det förklarar även varför släkten i Visby återfinns i den tyska rådshalvan. Alla nationaliteter, utom gotlänningar, svear, norrmän och danskar, räknades nämligen till denna enligt Visby stadslag. Annars vore det lite märkligt att en gotländsk släkt skulle byta tunga i 1200-talets Visby, då vi i övrigt inte kan belägga några nationalitetsbyten alls i staden.

Förmodligen omkring 1200/1205 har en ryss Jacov(?), bördig från staden Pskow, bosatt sig i Visby och där ingått äktenskap. En av hans söner, Johannes⁵⁶, har omkring 1230 ingått äktenskap med en tyska, dotter till en rådman Markward(?) van Dortmunde⁵⁷ och syster till den Henrik som ungefär samtidigt utflyttade till Estland och blev stamfader för den lågadliga ätten Aytiz⁵⁸. Från hennes släkt togs namnen på alla söner (Henrik, Tidrik, Markward⁵⁷) och Johannes assimilerades in i den tyska storköpmansgruppen kring hustrun och svärfadern. En bror till Johannes gifte sig däremot ryskt, och från honom härstammade de senare kända Sidil, Dobre och Ratimor.

De ryska konsthantverkarna.

I anledning av det ovan anförda kunde det kanske också vara på plats med en reflektion kring det ryska inflytandet på den gotländska kyrkokonsten⁵⁹. Det för svenska förhållanden omfattande inflytandet i kyrkomåleriet vill Gunnar Svahnström förklara med påverkan på de gotländska gästande köpmännen i Novgorod⁶⁰. Säkerligen har han rätt däri, men en klart underlättande faktor bör den relativt stora ryska befolkningsgruppen i Visby också ha varit. (En koloni på lägst omkring 150 personer under 1200-talet är ju nästan jämförbart med en liten svensk stad vid denna tid). Enligt mitt förmenande måste det bland en så pass stor befolkningsgrupp också ha funnits konsthantverkare, vilket ju bör ha underlättat rekryteringen till kyrkorna på den gotländska landsbygden. Det skulle alltså i många fall kunna vara ryska konstnärer med verkstäder i Visby som har utfört målerierna på ön. Och varför inte också påverkat arkitekturen vid S:t Lars i Visby?

Möjligen kan också kopplingen till en rysk befolkningsgrupp ge någon ledning till dateringarna av plankorna från Sundre, Dalhem och Eke. Med tanke på den allmänna befolkningsutvecklingen förefaller ur detta perspektiv de senare dateringarna

Ryska kyrkan i Visby, rekonstruktion av författaren efter synpunkter av Gunnar Svahnström.

mest sannolika. Utifrån vad vi idag tror oss veta så infaller nämligen Visbys "befolkningsexplosion" först från 1100-talets slut och framåt.

Även till frågan om S:t Lars' bysantinskt inspirerade arkitektur kan kanske den ryska kolonin i Visby bidra till en lösning. Ryssarna omfattades ju av den ortodoxa kyrkan, och samlades som sådana till gudstjänst i sitt S:t Nikolajkapell, vilket kanske på något vis sorterade under biskopen i Novgorod. Men genom äktenskap och andra förbindelser har många av ryssarna så småningom funnit det mer lättarbetat att bli katoliker. Ett sätt att göra det lättare för ryssarna att konvertera kan ju ha varit, att bygga en kyrka som kändes mer hemtam för dessa. Det kan ha varit funderingar som präster och gotländska borgare har haft i bakhuvudet då man på 1220-talet nybildade en central församling, till vilken S:t Lars uppfördes som gotländsk församlingskyrka. En församling som till stora delar inom sina gränser bör ha haft just ryssar i staden, då den ryska handelsgården låg i densamma⁶¹.

Att ryssarna senare, vid Visby stadslags tillkomst omkring 1320⁶², kom att räknas till den tyska tungan kan mycket väl bero på ovannämnde Johannes Pleskows äktenskap med en dotter till Markward(?) van Dortmund. Genom detta tog han plats i det tyska rådet och den tyska halvan av församlingen vid Vårfrukyrkan, vilket sedan blev vägledande för andra.

NOTER.

1) Jmf att då den påvliga legaten Wilhelm av Modena 1226 på Gotland predikade korset mot Öselborna vägrade gutar och danskar. Endast tyskar tog svärdet (Gallén 1972 s 20). Här ser vi alltså, att det vid sidan om

gotlänningarna i Visby funnits två större nationaliteter under seglingssäsongen. Tyskar och danskar. Enligt Slesvigrätten, från tidigt 1200-tal, var också Gotland det främsta målet för fartyg som seglade därifrån i 1100-talets slut (Yrwing 1978 s 117). 2) Jmf t ex Thomas de Uplande, gotländsk köpman 1244 (Wase, Visbybor under medeltiden uppslagsord Uppland) och släkten Ornes (Ibidem uppslagsord Ornes). 3) Jmf köpmännen Augustinus 1250 (Wase, Visbybor under medeltiden, uppslagsord Eistein), Einar Gote och Aslak 1305 (Ibidem uppslagsord Gote resp Aslak). 4) Wase, Visbybor under medeltiden, uppslagsord Eswald. 5) Svahnström s 158. 6) Wase 1990 s 37 f. 7) LECUB I 413, jmf Yrwing 1978 s 131. 8) Falck 1971. 9) Funnen vid stigluckan i den forna kyrkogårdsmuren. Enligt tolkning av O Smedberg, slaviska institutionen i Lund, är texten; "Här är Nak,s begravningsplats", enligt R Holther vid institutionen för Egyptologi vid Uppsala universitet är den; "Tunaks gravvård". GF Arkivet, box S:t Clemens. 10) Wase, Visbybor under medeltiden, uppslagsord Susse och Sigleifs. 11) DN XIX s 509. 12) GG I 286. 13) Bugge s 165. 14) Verksam 1287-1293, RS 491, 573, 714 m fl. 15) RS 670. 16) Verksam 1292-1302, RS 59, 192 m fl. 17) Verksam 1287-1314, RS 499, 223, 1633 m fl. 18) Verksam 1290-1292, RS 223, 235 m fl. 19) Verksam 1287-1297, RS 501-504, 806 m fl. 20) Verksam 1286-1293, RS 1769, 1750 m fl. 21) Verksam 1287-1297, RS 501-504, 806 m fl. 22) Verksam 1286-1294, RS 1219, 1751 m fl. 23) Verksam 1286-1292, RS 1219, 1744 m fl. 24) Verksam 1286-1314, RS 1631, 1771. 25) Verksam 1286-1293, RS 1551, 1771. 26) 1293-1296, RS 44, 66 m fl. 27) 1287, RS 213. 28) 1292, RS 31, 237. 29) 1290-1292, RS 228, 235, 1830. 30) 1292, RS 679. 31) 1290, RS 227, 229. 32) 1287, RS 499. 33) 1309, RS 291. 34) 1290-1292, RS 227, 235 m fl. 35) 1290, RS 599, 1826. 36) 1290, RS 227-229. 37) 1286-1292, RS 1219, 1743 m fl. 38) 1292-1293, RS 31, 38. 39) RS 31. 40) RS 192. 41) RS 501-504. Jmf Wase, Visbybor under medeltiden, uppslagsordet Oleif. 42) RS 1236. 43) RS 1453. 44) RS 587. Han benämns "Pellifex". 45) GGW 438. 46) Se Wase, Visbybor under medeltiden, uppslag Oleif. 47) Civilitates 1322:64. 48) RS 50, 1737. 49) B 99 p 64. 50) Så Brehmer s 51, AGM II s 523, Sundqvist s 270 och Wiegandt s 12 ff. 51) LECUB VI 2770. 52) RS 1326. 53) RS 307. 54) Wase, Die Pleskows — Några synpunkter och rättelser s 2 f. 55) Wase, Die Pleskows — Några synpunkter och rättelser s 2. 56) Wase, Visbybor under medeltiden uppslagsord Pleskow. 57) Wase, Visbybor under medeltiden uppslagsord Dortmund. 58) Wase, Visbybor under medeltiden uppslagsord Aytiz, Dortmund. 59) Svahnström s 158 ff. 60) Svahnström s 178. 61) Om Visbyförsamlingarna, se Wase, Styrelse och administration i medeltidens Visby s 18 ff. 62) Wase, Styrelse och administration i medeltidens Visby s 26.

KÄLLOR OCH LITTERATUR.

- AGM:** G Lindström: Anteckningar om Gotlands medeltid I-II. Stockholm 1892, 1895.
- Brehmer,** Wilhelm: Der Lübecker Bürgermeister Jacob Plescow. HGBI 1882.
- Bugge,** Alexander: Gotlaendingarnas handel paa England. Norsk historisk tidskrift 1899.
- Civilitates:** Civilitates, Lübecker Neubürgerlisten 1317-1356. Veröffentl z Gesch d Hanseset Lübeck Bd 19, Lübeck 1967.
- DN:** Diplomatarium Norvegicum I-XX. Christiania 1849-1919.
- Falck,** Waldemar: Ryska kyrkan i kvarteret Munken. Gotländskt arkiv 1971.
- Gallén,** Jarl: Helgeands i Visby — St Jacob? Fornvännen 1972.
- GF:** Gotlands fornsal. Arkivet, handlingar rörande S:t Clemens ruin.
- GGW:** Gotlands gravstenar — rättelser och tillägg. Dick Wase, opublicerat manuskript i ViLa.
- LECUB:** Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch 1:I-XII, 2:I-III, Reval 1853-1914.
- RS:** Das Rigische Schuldbuch. Herausg v Hermann Hildebrand. S:t Petersburg 1872.
- Sundqvist,** Birger: Deutsche und Niederländische Personenbeinamen in Schweden bis 1420. Anthroponymica Suecana 3, Lund 1957.
- Svahnström,** Gunnar: Rysk konst från Vladimir den helige till Ivan den förskräcklige 1000-1550. Uddevalla 1993.
- Wase,** Dick: Die Plescows — Några synpunkter och rättelser. Opublicerad uppsats 1992. Datafil i ViLa.
— Kyrkorna i Visby. Gotländskt arkiv 1990 s 29 ff.
— Styrelse och administration i medeltidens Visby. Stockholm 1998.
— Visbybor under medeltiden — en provisorisk sammanställning. Datafil i ViLa.
- Wiegandt,** Jurgen: Die Plescows. Ein Beitrag zur Auswanderung Wisbyer Kaufmannsfamilien nach Lübeck im 13. und 14. Jahrhundert. (Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte N F Bd XXVII). Köln, Wien 1988.
- Yrwing,** Hugo: Gotlands medeltid. Visby 1978.